

Een restant van een oude rivierloop in de Marspolder bij Rhenen.

4. Dorestad bij Rhenen

In de vroege middeleeuwen was er in ons land sprake van een belangrijke en rijke handelsplaats met de naam Dorestad, een van de succesvolste havenplaatsen van Noord-Europa. Hoewel algemeen wordt aangenomen dat het bij Wijk bij Duurstede lag, waren er ook mensen die hieraan twijfelden. Mogelijk was die twijfel terecht, als we de volgende zaken in ogenschouw nemen...

Wijk

In de vorige hoofdstukken is al uitgelegd dat er vóór 1135 tussen Kesteren en Rhenen in de Oudenwaard een plaatsje lag, Wijk geheten. Als er daar een Wijk was, kan ook de vraag gesteld worden of in andere oorkonden uit de vroege tijd (1000-1300) soms dit Wijk bedoeld wordt en niet Wijk bij Duurstede! Er zijn een aantal aanwijzingen die dit lijken te bevestigen. Adela, gravin van Hamaland, die in Lienden en Achterberg veel bezittingen had liggen, schenkt in 1003 een deel van haar bezit aan bisschop Heribert van Keulen voor een nieuw te bouwen klooster in Deutz. In de desbetreffende oorkonde verkoopt ze aan dit klooster behalve goederen in Eltingen en Velp, een hof in Reinwic (ligging onbekend, in de buurt van Rhenen/Wageningen) met alles dat er onder valt, plus de kerk en een landgoed in Wijk, eveneens met alles wat ertoe

behoort. Er moet in 1003 dus een kerk in Wijck zijn geweest. Volgens het boek Monumenten van Nederland is de kerk van Wijck bij Duurstede pas *na* 1300 gebouwd. Bij een visitatiereis (tussen 1155 en 1165) die de prelaat van de abdij te Deutz onderneemt, bezoekt hij de (tijns)hoven te Eltingen, Velp en Reinwic, maar Wijck wordt niet genoemd! Blijkbaar resorteerde Wijck onder het hof van Reinwic en lagen beiden vlak bij elkaar.

In 1256 wordt dit Wijck nogmaals genoemd: Johannes, de abt, en het kapittel van Deutz verkopen met toestemming van de aartsbisschop van Keulen hun goederen te Eltingen bij Duiven, te Velp, te Rijnwijck en te Wijck aan graaf Otto II van Gelre.

De schrijn met relieken van St. Heribert in Deutz bij Keulen.

Een andere vermelding van Wijck komt voor in de Gelderse Leenaktenboeken. In 1340 heeft Zweder van Abcoude het 'Huys te Duerstede' in leen, plus de heerschappij van Wijck en de poort. Drie afzonderlijke zaken. De vraag is nu wordt er met het 'Huys te Duerstede' en de Poort wel zaken bij het huidige Wijk bij Duurstede bedoeld? Of was er een ander 'Duerstede' in de nabijheid van Wijck in de Oudenwaard? Daarvoor moeten we leenman Zweder van Abcoude en de familie Van Abcoude nader beschouwen.

Wie was Zweder van Abcoude?

Zweder II van Zuylen van Abcoude (1307-1347), wordt in het Adelsboekje heer van Abcoude en Wijk bij Duurstede genoemd. Hij liet volgens dit boekje in Wijck een kerk bouwen en begon aan de bouw van stadsmuren en poorten. Dit gegeven slaat ongetwijfeld op Wijk bij Duurstede, maar omdat de familie Van Abcoude en Zuylen ook in Rhenen gegoed was, is er klaarblijkelijk verwarring ontstaan wat de plaatsnaam

Een merkwaardig schilderij

In de Grote Kerk in Wijk bij Duurstede hangt trouwens een merkwaardig schilderij. Het dateert uit begin vijftienhonderd en zou de toren van de kerk aldaar moeten voorstellen. Feit is dat deze toren er totaal anders uit ziet dan de huidige toren. De verklaring die men hiervoor geeft is dat het om een fantasievoorstelling zou gaan of om een ontwerptekening. De toren zou nooit zijn afgebouwd. David van Bourgondie was de opdrachtgever voor de bouw, evenals van de Cuneratoren in Rhenen. De Cuneratoren is na zijn dood wel afgebouwd, waarom die van Wijk bij Duurstede niet? Is hier soms wat anders aan de hand? Leggen we namelijk dit schilderij naast een tekening van de Cuneratoren in de oude situatie, dan lijken deze qua hoogte erg op elkaar.

Wijck betreft. Het Wijck uit de leenakten van Gelre moet met Wijck bij Kesteren verband houden. Zweder trouwde met Mabelia van Arkel, de dochter van Jan II van Arkel. De Van Arkels waren rond die tijd gegoed in de Oudenwaard. Zweder heeft de bovengenoemde goederen, de Poort en het Huis van Duerstede, waarschijnlijk via zijn vrouw Mabelia van Arkel in bezit gekregen.

Het ligt ook meer voor de hand om de drie zaken zoals genoemd in de leenregisters van Gelre, in de Oudenwaard ten zuiden van Rhenen te zoeken dan bij Wijk bij Duurstede in het Sticht (Utrecht). Dit hoeft nog niet te betekenen dat de familie Van Abcoude ook geen bezittingen had in Wijk bij Duurstede of er geen Huys of Hof liet bouwen.

In een acte uit 1328, die in vorige hoofdstukken al genoemd is, blijkt dat Zweder een castrum in 'Duerstede' in leen had, plus een aantal zaken die

allemaal bij Rhenen gelegen zijn. Op 15 april 1328 verkopen Jan, graaf van Bentheim, samen met zijn vrouw Machteld en hun kinderen Simon en Otto, een aantal goederen aan de bisschop van Utrecht, waaronder: 'castrum in Duersteden, iudicium et quondam decimam apud **Rhenen** cum suis pertinentiis'.¹

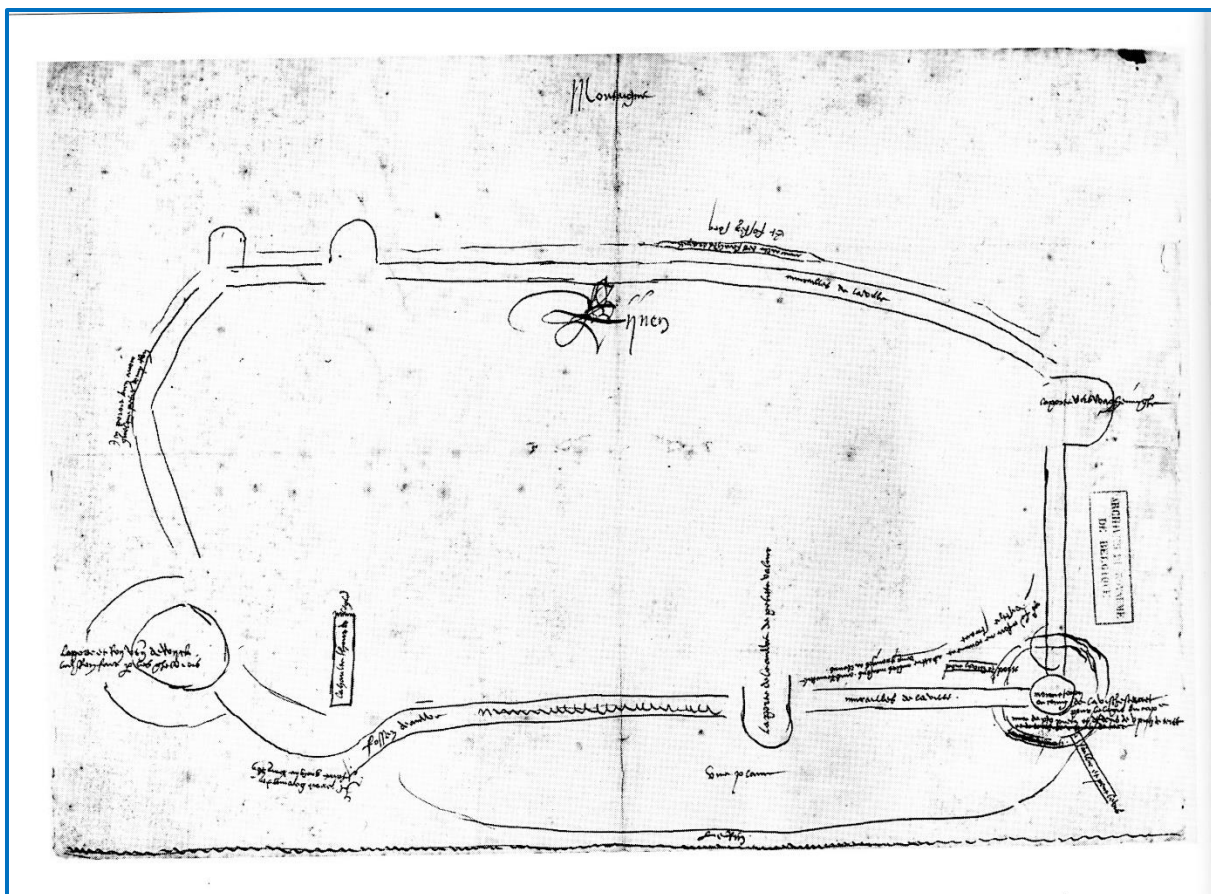
Behalve het castrum in 'Duerstede' worden de volgende zaken opgesomd: een waard tegenover Opheusden in de Nude, goederen en tienden op de berg bij Rhenen, goederen en tienden in de Mars, goederen op de berg en te Elst.

Omdat al deze goederen bij Rhenen gelegen zijn, moet met het castrum in 'Duerstede' eveneens een goed bij Rhenen bedoeld zijn.

Het veer en de Wijckse Poort

Het geslacht van Zuylen van Abcoude bezat bij Rhenen ook het veerrecht. Er is een akte uit 1391 waaruit blijkt dat Willem, heer van Abcoude en Duurstede in eeuwiggen pacht heeft uitgegeven aan Willam van Hemerten en zijn nakomelingen de weg beneden Rhenen, gelegen om een **Hof**, die loopt tot 'aen de veerstade tot Renen, dat Willam van Hemerten voers. van ons hout'.

In het archief van Brussel bevinden zich twee plattegronden uit ca. 1528 van Rhenen. Op één van die plattegronden zien we aan de westzijde een stadspoort getekend met de vermelding in het Frans: 'la porte et Ron venant de Wyck' en 'le dit Ron fait par le Gheldrois', vertaald als 'poort naar Wijck gemaakt door de Geldersen'.

Een ontwerp uit 1528 met daarop links de poort naar Wijk.

In eerste instantie dacht ik dat dit een plattegrond was van een ander Rhenen, want hoe kunnen de Geldersen een poort maken in het Stichtse of Utrechtse Rhenen? Het wordt veel begrijpelijker als Rhenen met Wijk in de Oudenwaard te maken had, dan kunnen de Wijckenaren die poort gebouwd hebben. Op een andere plattegrond van Rhenen – die trouwens in Madrid bewaard wordt en in 1555 getekend is door Jacob van Deventer- zien we de Hof duidelijk getekend, gelegen aan een weg die vanaf de genoemde poort naar het veer leidt. Dit moet de Poort zijn waar in 1340 al sprake van is.

De etymologie en ligging van Dorestad

De etymologie van de naam Dorestat wordt door Toorians als volgt herleid: Van het laat gallische doro- plus het Oudnederlandse stat 'plaats' of het Oudnederlandse statha 'aanlegplaats'. Het laat gallische doro wordt in het Glossarium van Endlicher gegeven als 'riviermonding'. We zien duidelijk waar tussen Kesteren en Opheusden de monding van de Oude Rijn zich bevindt, in de buurt van de Spees tussen Kesteren en Opheusden. Dit is de uiterste punt van de Oudenwaard en niet zo ver van een perceel aan de Oude Rijn dat nog altijd bekend staat als Kermishaven. De haven/aanlegplaats kan vanaf hier helemaal doorgelopen hebben tot aan het punt waar de Oude Rijn weer in de tegenwoordige Rijn uitmondt. Wijk lag dan ten westen en zuiden van het tegenwoordige Rhenen, terwijl de stapel Renwick aan de voet van de Grebbeberg lag (waar de Oude Rijn begint). Renwick kan hiermee een relict zijn van het oude Dorestad. Het was het Rhenense Wijk ter onderscheiding van het Betuwse Wijk.

Brandstichter Steven van Lynden

De plaats Wijck wordt ook in de Tielse Kroniek genoemd: In de herfst van 1400 brandt Steven van Lienden de gehele stad Rhenen plat op een huis na. De reden van de brandstichting had te maken met een moord op een bloedverwant van Steven. Even later wordt hij in Wijck gevangen genomen en op last van de bisschop van Utrecht onthoofd. Steven was een bastaardzoon van Wouter, de broer van Steven van Lynden, heer van Hemmen. De Van Lyndens stammen van oorsprong uit het dorp Lienden. Wouter, de vader van de brandstichter, had volgens de landschatting van 1369 bezit in Aalst en Meerten. Dat zoon Steven zich hier in de buurt – in Wijck onder Rhenen – ophield is dus niet onwaarschijnlijk.

Als het castrum in 'Duerstede' in de nabijheid van Rhenen en Kesteren lag, is het ook logisch om te veronderstellen dat we hier Dorestad moeten zoeken. Dorestad, de grootste handelsplaats in de vroege Middeleeuwen! Dorestad moet aan de voet van de Grebbeberg hebben gelegen meer naar het zuiden waar de Oude Rijn stroomde. In die tijd hadden we hier nog met twee Rijnstromen te maken, een oost-west gerichte stroom en een die naar het noorden liep, zoals de heer Asch van Wijck in de 19e eeuw al geopperd heeft. Dit was daardoor een zeer strategisch punt!

De naam Rhenen

Rhenen moet zijn naam te danken hebben aan de twee Rijnstromen, een meervoudsnaam. Oude benamingen van Rhenen zijn dan ook Rijnen of Rienen. Omdat er ook sprake is van de achternaam Van Westrhenen, moet er ook een plaats West-Rhenen zijn geweest, westelijk van de stadskern of West-Rhenen slaat op Rhenen zelf? Aangezien de Rijn in die tijd verder naar het zuiden stroomde, lag

Wijck ten zuiden van Rhenen aan de Oude Rijn of mogelijk aan de Lede. Via de Poort naar Wijck ging men naar de rivierovergang, die in de oude situatie ten westen van Rhenen lag. Dit moet ook met de Donderberg en de grafvelden aldaar verband houden.

Na de totale verwoesting in 863 door de Vikingen is de naam Dorestad voorgoed verdwenen en is het hele gebied vanaf de Grebbeberg tot en met de stad, Rhenen gaan heten.

Twijfels over Dorestad

Meer over de precieze ligging van Dorestad vinden we in het Oorkondenboeken van Gelre. Er wordt namelijk vermeld dat in 847 de Denen de Betuwe bezetten en dat de Noormannen Meinerswijk plunderen. Daarbij wordt vermeld dat Dorestad 'novem miliari' dat is negen mijl van Meinerswijk afligt. Dit betekent dat Dorestad ongeveer 14 kilometer van Meinerswijk af lag, als we een mijl op ca 1478 meter stellen. Als we veertien kilometer vanaf Meinerswijk gaan rekenen komen we eerder in de buurt van Rhenen uit en niet bij Wijk bij Duurstede.

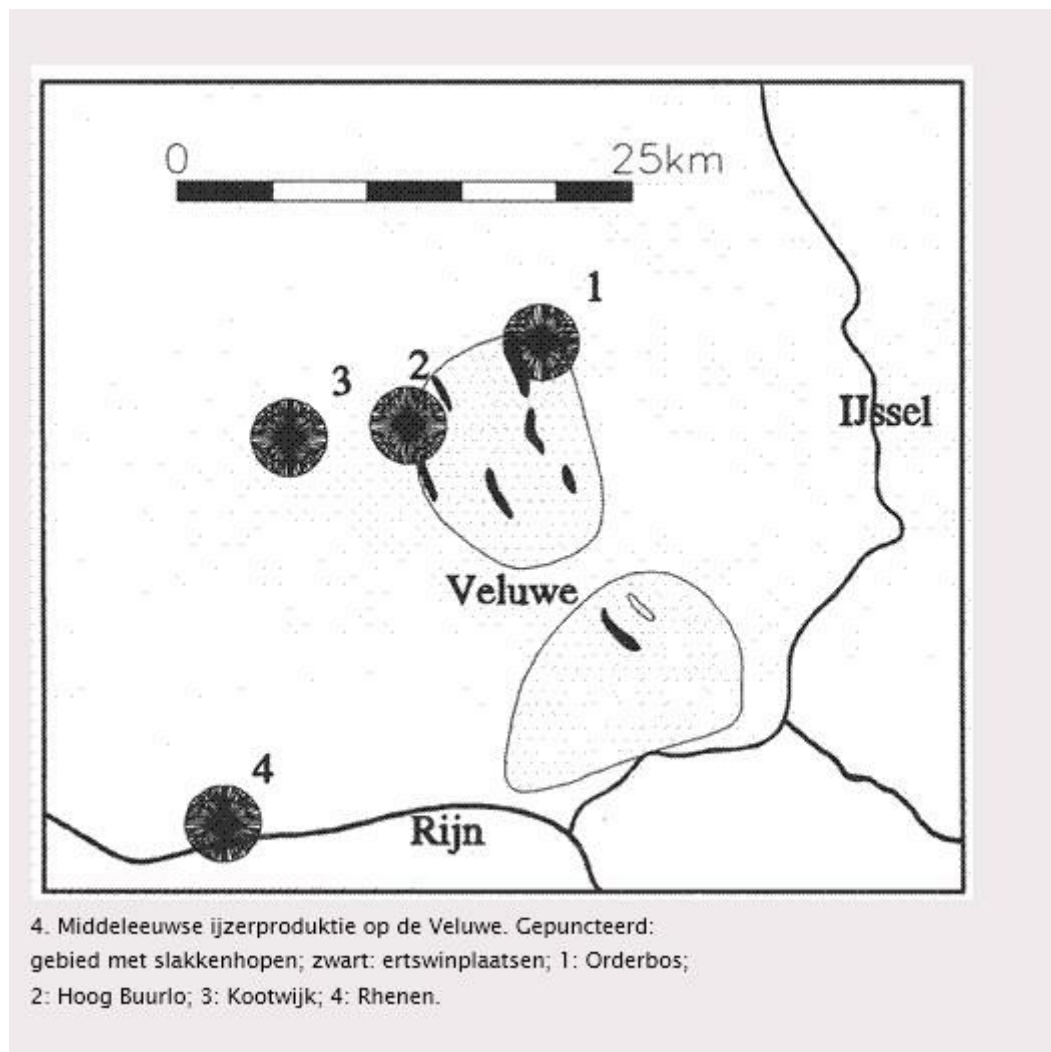
Ik ben niet de enige die twijfelt of Dorestad wel bij Wijk bij Duurstede gelegen heeft. Professor Van Es oppert in de Spiegel Historiael van 1978 zelfs de mogelijkheid van twee Dorestads! Zo schrijft hij: 'Van een Merovingische voorloper is in Wijk bij

Duurstede nooit iets gebleken. Het ontstaan en het begin van de opgegraven nederzetting te Wijk bij Duurstede is een groter probleem dan het bestaan ervan. Zonder Merovingisch begin was Wijk bij Duurstede in elk geval niet het vermaarde Dorestad.'

In Rhenen is wel een Merovingische voorloper, hier werd het grootste Merovingische grafveld van Nederland gevonden, misschien wel van heel Europa met 1100 begravingen van de 4e tot de 8e eeuw!

Rhenen als ijzerhandelstad

Dorestad is rijk geworden door de ijzerwinning. Op de Veluwe en op de stuwwallen werd volop ijzer gewonnen. In het tijdschrift Madoc wordt het volgende daarover geschreven: 'De enorme hoeveelheid ijzer die op de Veluwe werd geproduceerd, ging de regionale behoefte echter ver te boven. Waarschijnlijk is een groot deel van het ijzer naar gebieden buiten de Veluwe geëxporteerd, mogelijk via de port of trade Dorestad. Een belangrijk afzetgebied voor het Veluwse ijzer vormde vermoedelijk het Zuid-Duitse Rijnland.'

Volgens hetzelfde artikel in Madoc was Rhenen net als in Kootwijk, Hoog-Buurlo en Orderbos een ijzerwinningsplaats. Mogelijk werd het ijzer zelfs verwerkt in Rhenen,

want in een van de graven aldaar werd een prachtig gesmeed zwaard gevonden. De smederij heeft in Rhenen altijd hoog in het vaandel gestaan, gezien het feit dat in de kerk een vicarie gevestigd was ter ere van St. Elloij, de patroonheilige van de smeden. Een vriend van St. Elloij was St. Ouen, ook wel Dado of Dodo genaamd, een bekende naam in onze contreien! Dodewaard zou zelfs naar een graaf Dodo genoemd zijn.

Thor, de dondergod, is de god van de smeden, en heeft een samenhang met ijzer. De Merovingische grafvelden zijn gevonden op de Donderberg bij Rhenen. Ook namen met Rot of Rothe, worden in verband gebracht met ijzerwinning en handel. In de Mars ten zuiden van Rhenen is sprake van de Rottiend en een perceel het Rot. Dit bouwland lag volgens de amateur-archeoloog Geurt Jan Brenkman, die eind 19^e eeuw leefde, op enkele honderden passen van kasteel Ter Leede.

Dat hier in de buurt ooit een haven met kades en dergelijke geweest is, wordt ook gemeld in een brief uit 1886 van dezelfde Brenkman aan het RMO in Leiden waarin hij schrijft dat in de Oude Rijn bij laag water, toen ze diep in de bedding aan het graven waren,

allerlei houten voorwerpen vonden van verschillende lengte en dikte. Later vond men aan de noordkant van de Oude Rijn er wel duizend stuks bijeen van allerlei vorm. Het RMO schrijft terug dat hier van houten kades sprake moet zijn.

Tot slot

Al deze feiten wijzen er op dat Dorestad en Traiectum op andere plaatsen lagen dan nu algemeen wordt aangenomen. Hopelijk zet deze theorie andere onderzoekers aan om hier meer onderzoek naar te doen, zodat over de ligging van Dorestad geen twijfel meer hoeft te bestaan.

Bronnen

- Asch van Wijck, H. M. A. J: Proeve over den ouden loop van de rivier de Eem. Utrecht, 1832.
- Bondam, Pieter: Charterboek der Hertogen van Gelderland en Graaven van Zutphen. Wild, 1783. No. 87.
- Bont, Chr. de Bont en A. D. M. Veldhorst: Atlas van perceelsnamen in het Gelders Rivierengebied. Kesteren, Wageningen 1992.
- Eerden, P. C. van der Eerden en M. A. van der Eerden-Vonk: De Wijkse toren. Geschiedenis van de toren van de Grote Kerk in Wijk bij Duurstede (1486-2008). Hilversum, 2008.

- Es, W. A. van en R. J. Demarée e.a. (red.): De ontwikkeling van het onderzoek. In: Dorestad Supplement, Spiegel Historiae 13-4 (1978), 196-204. MD Nummer: III-007.
- Ferwerda, Abraham en Jacobus Kok: Nederlandsch Geslacht-Stam-en Wapen-Boek. Amsterdam, 1785.
- Groningen, Catharina L. van: De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande.Dorpen en landelijk gebied. Zwolle, 2000.
- Holwerda, J. H.: Dorestad en onze vroegste Middeleeuwen. Leiden, 1930.
- Honders, Joke: Aalst en Wijk. Beide hadden ooit een eigen kerk. In: Nieuwsbrief van de Historische Kring Kesteren en Omstreken. Maart 2014.
- Iterson, W.: De stad Rhenen. Assen, 1960.
- Joosten, Ineke en Matthijs van Nie: Vroeg middeleeuwse ijzerproductie op de Veluwe. In: Madoc. Jaargang 1995.
- Kuys, Jan e.a.: De Tielse Kroniek. Amsterdam, 1983.
- Monumenten in Nederland. Utrecht, 1996.
- Plomp, Nico: De oudste generaties van het geslacht Van Lynden I en II. In: Jaarboek CBG 53 en 57. Den Haag, 1999 en 2003.
- Sloet, L. A. J. W.: Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutphen. 's Gravenhage, 1872. Nr. 39, 132, 134.
- Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken: Lustrumboek 2011. Tiel, 2011.
- Mieris, Frans van: *Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland*. Tweede deel. Leiden, 1754.